

ISSN: 2181-9416

ЮРИСТ АХБОРОТНОМАСИ

ВЕСТНИК ЮРИСТА * LAWYER HERALD

ҲУҚУҚИЙ, ИЖТИМОЙ, ИЛМИЙ-АМАЛИЙ ЖУРНАЛ

CYBERLENINKA

НАУЧНАЯ ЭЛЕКТРОННАЯ
БИБЛИОТЕКА
LIBRARY.RU

ISSN 2181-9416
Doi Journal 10.26739/2181-9416

ЮРИСТ АХБОРОТНОМАСИ

4 СОН, 4 ЖИЛД

ВЕСТНИК ЮРИСТА

НОМЕР 4, ВЫПУСК 4

LAWYER HERALD

VOLUME 4, ISSUE 4

TOSHKENT-2024

Мундарижа

МЕҲНАТ ҲУҚУҚИ. ИЖТИМОЙ ТАЪМИНОТ ҲУҚУҚИ

1. RAXIMBERGANOVA Bonu Davlatnazarovna

MUDDATLI MEHNAT SHARTNOMASI BANDLIKNING NOTIPIK SHAKLI SIFATIDA..... 8

СУД ҲОКИМИЯТИ. ПРОКУРОР НАЗОРАТИ.

ҲУҚУҚНИ МУҲОҒАЗА ҚИЛИШ ФАОЛИЯТИНИ ТАШКИЛ ЭТИШ

2. АБДУОЛИМОВ Уринбой Худобердиевич

ЎЗБЕКИСТОН ВА ТУРКИЯ ПРОКУРАТУРА ОРГАНЛАРИ

РИВОЖЛАНИШИНИНГ РЕТРОСПЕКТИВ ТАҲЛИЛИ..... 15

ЖИНОЯТ ҲУҚУҚИ, ҲУҚУҚБУЗАРЛИКЛАРНИНГ ОЛДИНИ ОЛИШ. КРИМИНОЛОГИЯ. ЖИНОЯТ-ИЖРОИЯ ҲУҚУҚИ

3. АБДУРАСУЛОВА Кумриниса Раимкуловна

КРИМИНОЛОГИЧЕСКАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА И ПРОФИЛАКТИКА ПРЕСТУПНОСТИ
НЕСОВЕРШЕННОЛЕТНИХ..... 22

4. ТЎРАБАЕВА Зиёда Якубовна

ВОЯГА ЕТМАГАНЛАРНИ ЖАЗОНИ ЎТАШДАН МУДДАТИДАН ИЛГАРИ ШАРТЛИ
РАВИШДА ОЗОД ҚИЛИШ..... 32

5. ХАЙДАРОВ Шухратжон Джумаевич

КАСБ ЮЗАСИДАН ЎЗ ВАЗИФАЛАРИНИ ЛОЗИМ ДАРАЖАДА БАЖАРМАСЛИК
ЖИНОЯТИНИНГ СУБЪЕКТИ..... 44

6. КАРАКЕТОВА Дилноза Юлдашевна

БЕЗОРИЛИК ЖИНОЯТИ ОБЪЕКТИВ ТОМОНИ БЕЛГИЛАРИНИНГ ЎЗИГА ХОС
ХУСУСИЯТЛАРИ: ТАҲЛИЛ ВА ТАКЛИФ..... 52

7. TOSHEVA Maftuna Anvar qizi

QO'SHMACHILIK QILISH YOKI FONISHAXONA SAQLASH JINOYATINING
JINOYAT-HUQUQIY JIHATLARI..... 62

ЖИНОЯТ ПРОЦЕССИ. КРИМИНАЛИСТИКА, ТЕЗКОР-ҚИДИРУВ ҲУҚУҚ ВА СУД ЭКСПЕРТИЗАСИ

8. ИМОМНАЗАРОВ Алишер Хасанович

ЖИНОЯТ ПРОЦЕССИДА КЎЗДАН КЕЧИРИШ: ЎЗБЕКИСТОН ВА ХОРИЖИЙ
МАМЛАКАТЛАР ҚОНУНЧИЛИГИ ҚИЁСИЙ-ҲУҚУҚИЙ ТАҲЛИЛИ..... 69

ХАЛҚАРО ҲУҚУҚ ВА ИНСОН ҲУҚУҚЛАРИ

9. РАСУЛОВ Журабек Абдусамиевич

ХАЛҚАРО МИГРАЦИЯ ҲУҚУҚИНИНГ ШАРТНОМАВИЙ МАНБАЛАРИ..... 79

10. АЗХОДЖАЕВА Роза Алтыновна

МЕЖДУНАРОДНО-ПРАВОВОЕ РЕГУЛИРОВАНИЕ ВОПРОСОВ БЕЗОПАСНОСТИ ГЕННО-
МОДИФИЦИРОВАННЫХ ПРОДУКТОВ И ИХ ВЛИЯНИЕ НА ЗДОРОВЬЕ ДЕТЕЙ..... 85

11. ХУДАЙБЕРДИЕВА Шоҳиста Акмал қизи ЎЗБЕКИСТОН ВА ТУРКИЯ ЎРТАСИДАГИ ҲАМКОРЛИКНИ ТАРТИБГА СОЛУВЧИ СИЁСИЙ СОҲАГА ОИД ХАЛҚАРО ШАРТНОМАЛАРНИНГ ЎЗИГА ХОС ХУСУСИЯТЛАРИ.....	92
12. РАХМОНКУЛОВА Нилуфар Ходжи-Акбаровна ЗАЩИТА ПРАВ ЖЕНЩИН: ОНЛАЙН ПЛАТФОРМЫ.....	99
13. ЕСЕМУРАТОВ Алишер Избасарович МИГРАНТЛАР ҲУҚУҚЛАРИНИ ҲИМОЯ ҚИЛИШНИНГ ЗАМОНАВИЙ КОНЦЕПЦИЯЛАРИ	108
14. ABDULLAYEVA Dilfuza МЕННАТ МУНОСАБАТЛАРИДА КАМСИТИШГА YO‘L QO‘YMASLIK: XALQARO MENNAT STANDARTLARI VA MILLIY QONUNCHILIK.....	117
15. ТУРСУНОВ Ойбек РОЛЬ ЕВРОПЕЙСКОЙ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ КОМИССИИ В СФЕРЕ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ И ОХРАНЫ ТРАНСГРАНИЧНЫХ ВОДОТОКОВ.....	123

ҲУҚУҚИЙ АМАЛИЁТ ВА ХОРИЖИЙ ТАЖРИБА

16. UMARXANOVA Dildora Sharipxanovna AYOLLARNING ODIL SUDLOVGA ERISHISH DARAJASINI OSHIRISH: YEVROPA ITTIFOQI MAMLAKATLARI TAJRIBASI VA MILLIY AMALIYOT	128
17. YULDOSHBEKOV Avazbek Alisher o‘g‘li SOLIQ MASLANATCHILARI KASBIY JAVOBGARLIGINING O‘ZIGA XOS XUSUSIYATLARI.....	136
18. МЕЛИЕВ Худоёр КОРРУПЦИЯВИЙ ЖИНОЯТЧИЛИККА ИМКОН БЕРГАН ШАРТ-ШАРОИТЛАР.....	144

ЮРИСТ АХБОРОТНОМАСИ ВЕСТНИК ЮРИСТА LAWYER HERALD

ТЎРАБАЕВА Зиёда Якубовна

Тошкент давлат юридик университети
Жиноят ҳуқуқи, криминология ва коррупцияга қарши
курашиш кафедраси катта ўқитувчиси
E-mail: saarlandesziyoda@mail.ru

ВОЯГА ЕТМАГАНЛАРНИ ЖАЗОНИ ЎТАШДАН МУДДАТИДАН ИЛГАРИ ШАРТЛИ РАВИШДА ОЗОД ҚИЛИШ

For citation (иқтибос келтириш учун, для цитирования): ТЎРАБАЕВА З.Я. Вояга етмаганларни жазони ўташдан муддатидан илгари шартли равишда озод қилиш// Юрист ахборотномаси – Вестник юриста – Lawyer herald. № 4 (2024) Б. 32-43.

 4 (2024) DOI <http://dx.doi.org/10.26739/2181-9416-2024-4-4>

АННОТАЦИЯ

Мазкур мақолада вояга етмаган шахсларни жазони ўташдан муддатидан илгари шартли озод қилиш институти, унинг мазмуни, мазкур институтни қўллашдан мақсад ва амалиётда вужудга келаётган айрим муаммолар, уларнинг таҳлили статистик маълумотлар ва суд ҳужжатларидан намуналар асосида ёритилди. Шунингдек, мақолада айрим хорижий мамлакатлар тажрибаси, бу соҳада илмий тадқиқотлар олиб борган етакчи олимларнинг жазони ўташдан муддатидан илгари шартли озод қилишнинг вояга етмаганларга нисбатан қўллаш билан боғлиқ фикр-мулоҳазалари асосида Ўзбекистон Республикаси жиноят қонунчилигини такомиллаштириш бўйича таклиф ва хулосалар ишлаб чиқилди.

Калит сўзлар: жазо, вояга етмаган шахслар, жазони ўташдан муддатидан илгари шартли озод қилиш.

TURABAEVA Ziyoda

Lecturer at ashkent State University of Law
E-mail: saarlandesziyoda@mail.ru

PAROLE JUVENILES FROM SERVING THEIR SENTENCES

ANNOTATION

This article examines the institution of parole for minors from serving sentences, its content, the purposes of using this institution and some problems that arose in the screensaver, their analysis based on statistical data and examples from court documents. Also, based on the experience of some foreign countries and my leading scientists who conducted scientific research in this area regarding the application of parole to a minor, proposals and conclusions are drawn up to improve the criminal legislation of the Republic of Uzbekistan.

Keywords: punishment, minors, parole juveniles from serving their sentences.

ТУРАБАЕВА Зиёда Якубовна
Старший преподаватель кафедры уголовного права,
криминологии и противодействия коррупции
Ташкентского государственного юридического университета
E-mail: saarlandesziyoda@mail.ru

УСЛОВНО-ДОСРОЧНОЕ ОСВОБОЖДЕНИЕ НЕСОВЕРШЕННОЛЕТНИХ ОТ ОТБЫВАНИЯ НАКАЗАНИЯ

АННОТАЦИЯ

В данной статье освещен институт условно-досрочного освобождения несовершеннолетних от отбывания наказания, его содержание, цели использования этого института и некоторые проблемы, возникающие на практике, их анализ на основе статистических данных и примеров из судебных документов. Также на основе опыта некоторых зарубежных стран и мнений ведущих ученых, проводивших научные исследования в данной области относительно применения условно-досрочного освобождения к несовершеннолетним, составлены предложения и выводы по совершенствованию уголовного законодательства Республики Узбекистан.

Ключевые слова: наказание, несовершеннолетние, условно-досрочное освобождение от отбывания наказания.

Жазони ўташдан муддатидан илгари шартли озод қилиш жазодан кўзланган мақсадга эришилган ҳолларда қўлланилади. Айнан ушбу асослар жазони ўташдан муддатидан илгари шартли озод қилинишида маҳкумнинг ижтимоий хавфлигини йўқотганлигини ва суд томонидан тайинлаган жазони тўла ўтамасдан тузалганлигини билдиради. Бу ҳуқуқий институтнинг моҳияти шундан иборатки, маҳкумни келажакдаги жазони ўташдан шартли равишда озод қилишда намоён бўлади. Унинг шартли характери шуки, у қонунда кўрсатилган шартлар асосида амалга оширилади. Жазони ўташдан муддатидан илгари шартли озод қилишнинг қоидаларига риоя қилмаслик белгиланган жазо муддатини тўлиқ ёки қисман ўташга олиб келади. Уни қўллашнинг дастлабки шартли ҳукм қилинган маҳкумнинг тузалганлиги тўғрисидаги суд томонидан ўрнатилган ҳолатларнинг мавжудлиги ва маҳкум томонидан жазонинг маълум бир қисмини ўтаганлиги ҳисобланади.

Ўзбекистон Республикаси ЖКнинг 73 ва 89-моддаларида белгиланишича, маълум бир жазо турларини ўтаётган шахсларга нисбатан жазони ўташдан муддатидан илгари шартли озод қилиш қўлланиши мумкин. Жазони ўташдан муддатидан илгари шартли озод қилинган шахс ижро этилмаган қўшимча жазодан ҳам озод қилиниши мумкин. Жазони ўташдан муддатидан илгари озод қилишнинг жиноят қонунида назарда тутилганлиги жиноят қонунининг муҳим инсонпарварлик принципининг амалда қўлланишидир. Ва бу табиий, чунки Пекин қоидаларида ваколатли органларга шартли равишда жазодан шартли озод қилишни анча эртaroқ ва кенгроқ қўллашни [1] тавсия қилади.

Амалиётда мазкур асосда жазодан озод бўлган шахснинг қайта жиноят содир этиш ҳолатлари учраб туради. Бу, биринчи навбатда, шартли равишда озод қилишни тартибга солувчи қонунчилик нормасининг номукамаллиги билан боғлиқ. Суд амалиётида шартли озод қилиш тўғрисидаги қарор қандай омиллар ва қандай таъсир қилишини тушуниш билан боғлиқ келишмовчиликлар сақланиб қолмоқда. Бу ҳолат нафақат кўрсатилган нормани амалга оширишда суд хатоларига олиб келади, балки қонунийлик, адолатлилик, инсонпарварлик тамойилларига риоя қилинишига, маҳкумлар тақдирига салбий таъсир кўрсатади, шунингдек уларни қайта ижтимоийлаштириш жараёнига тўсқинлик қилади.

Шу билан бирга, маҳкумларнинг ўзлари ҳам қонун билан жазодан муддатидан илгари шартли равишда озод қилиш учун уларга қўйиладиган талаблар ҳақида аниқроқ тасаввурга эга бўлишлари керак. Бу қонунга бўйсунувчи хулқ-атворга интилаётган шахсларга рағбатлантирувчи таъсир кўрсатишда муҳим роль ўйнайди. Шунингдек, шартли равишда озод қилишнинг самарасизлиги давлат органи томонидан жиноят ҳуқуқининг юқорида кўрсатилган институти қўлланиладиган шахсларнинг хатти-ҳаракатлари устидан тегишли назоратнинг йўқлиги билан боғлиқ бўлиб, бу ҳам бутун жамият хавфсизлигига салбий таъсир қилади.

Юқоридагилар билан бир қаторда шартли равишда озод қилиш институтини қўллашда ҳал қилиниши керак бўлган бошқа муаммолар ҳам мавжуд. Ҳозирги вақтда шартли равишда озод қилишнинг моҳияти тўғрисида ҳалигача консенсус мавжуд эмас, бу унинг жиноят қонунчилигидаги ўрни ва ролини тушунишни қийинлаштиради, шунингдек ушбу турдаги озод қилишни қўллаш билан боғлиқ муаммоларни келтириб чиқаради.

Бундан ташқари, шартли озод қилиш учун асослар масаласи баҳсли. Жиноят қонунчилигида шахсни тузалганлиги учун суд томонидан тайинланган жазони тўлиқ ўташи шарт эмаслиги ҳақида ҳукм чиқариш мумкин бўлган мезонлар ошкор этилмаган. Жиноят кодексига кўрсатилган “ҳалол муносабат” тушунчасининг ўзи ҳам баҳоловчи бўлиб, бу судларга шартли равишда жазони қўллашда хатоларга йўл қўйишга имкон беради. Мазкур институтнинг яна бир ўзига хослиги бир вақтнинг ўзида учта ҳуқуқ соҳаси: жиноят, жиноят-ижроия ва жиноят процессуал соҳаси билан тартибга солинишини унутмаслигимиз керак.

М.Х.Рустамбаевнинг фикрига кўра, жазони ўташдан муддатидан илгари шартли озод қилиш – судланувчининг жазонинг ўталмаган вақти мобайнида унга суд томонидан юклатилган мажбуриятларни бажариши ҳамда ижтимоий тартибни сақлаш ва янги жиноятни содир этмаслик шарти билан жазони ўташни давом эттиришдан озод қилишдир” [2]. Х.Н.Нейлянинг фикрича эса шартли равишда озод қилиш кенг қамровли маҳкумларни жазони ўташдан муддатидан олдин озод қилишни тартибга солувчи тармоқлараро институт бўлиб, уларга нисбатан қўлланиладиган рағбатлантириш чораси сифатида, қонунда назарда тутилган асосларга кўра, суд ушбу шахсга тайинланган жазони тўлиқ ўтамасдан жазодан озод қилишида ифоланади [3]. Шунингдек бошқа адабиётларда шартли равишда озод қилиш табиати ҳақида шартли озод қилиш жазоловчи тизимга ҳеч қандай алоқаси йўқ, бу маҳкумни тузатишга эришиш учун унга таъсир ўтказишга ҳаракат қиладиган яхши келажакка интилишни рағбатлантириш билан боғлиқ институт [4], деган фикрлар илгари сурилади.

А.А. Сичев қонунда шартли равишда озод қилишни қўллаш учун моддий асосларнинг мавжудлиги, уни қўллашга асосларнинг етарлилиги фақат суд томонидан белгиланади, маҳкумда шартли равишда озод қилиш учун субъектив ҳуқуқининг мавжудлигини истисно қилади ва маҳкумнинг қонуний манфаатларига ишора қилади [5]. Д.А.Щерба эса берилган имконият маҳкумнинг жамиятга эрта қайтишига ҳисса қўшади, жазони ўташдан қонунга бўйсунувчи турмуш тарзига босқичма-босқич ўтишни таъминлайди. Шу билан бирга, жазонинг маҳкумга нафақат салбий таъсири, балки унинг бошидан кечираётган салбий оқибатлари ҳам юмшатилишини таъкидлайди [6]. Олим фикрини давом эттириб, жиноий қонунчилигига кўра, жазони ўташдан шартли равишда озод қилиш ҳар қандай тоифадаги шахсларга нисбатан қўлланилади. Бироқ, бу имкониятни чеклаш мақсадга мувофиқ кўринади. Ушбу чеклаш маҳкумнинг шахси ва жиноий хулқ-атвори жамият учун хавfli эканлигини кўрсатадиган ва жазонинг бутун муддати давомида изоляция қилишни талаб қиладиган шахсларга нисбатан қўлланилиши керак эмаслигини таъкидлайди. Бизнинг фикримизча, жазони ўташдан муддатидан илгари шартли равишда озод қилиш маҳкумларни тезроқ ҳалол турмуш тарзига ўтиб олиши учун рағбатлантирувчи институт бўлиб, жазони ўташ вақтида жазони ўташ тартиб-қоида ва талабларини бажариш, иш ва ўқишга ҳалол муносабатда бўлиш кўникмаларини шакллантиришда муҳим аҳамиятга эга.

Россия Федерацияси амалдаги ЖК 93-моддасида вояга етмаганларга тайинланган бошқа жазо турларига нисбатан (жарима, муайян фаолият билан шуғулланиш ҳуқуқидан маҳрум қилиш, мажбурий жамоат ишлари, ахлоқ тузатиш ишлари, озодликни чеклаш) амалдаги жиноят қонунчилигига мувофиқ жазони ўташдан шартли равишда муддатидан олдин озод қилиш кўзда тутилмаган [7]. Ўзбекистоннинг ЖК 73-моддасининг 1-қисми мазмунига кўра, озодликдан маҳрум қилиш, интизомий қисмга жўнатиш, хизмат бўйича чеклаш ёки ахлоқ тузатиш жазосига ҳукм қилиниб, бу жазони қонунда кўрсатилган қисмини ўтаб бўлинганидан кейингина қўлланиши мумкин. 89-моддада эса озодликдан маҳрум қилиш, озодликни чеклаш ёки ахлоқ тузатиш ишига ҳукм қилинган шахсга нисбатан жазонинг ўталмаган қисми енгилроқ жазо билан алмаштирилиши мумкин. Бошқа турдаги жазоларни ўтаётганларга нисбатан муддатидан илгари шартли равишда жазодан озод қилиш қўлланилмайди ва қўлланиши мақсадга мувофиқ ҳам эмас.

Жазони ўташдан муддатидан илгари шартли озод қилиш жиноят ҳуқуқидаги самарали институтлардан бири сифатида тан олинган. Ўзбекистон Республикасининг 1926 ва 1959 йилларда қабул қилинган Жиноят кодексларида ҳам жазодан озод қилишнинг бу тури назарда тутилган эди ва бу институт доимий равишда ривожлантириб келинди. 1959 йилда қабул қилинган Жиноят кодексига (50- модда) маҳкумни муддатидан илгари шартли озод қилиш учун маҳкум намунавий хулқи ва меҳнатга ҳалол муносабати билан ўзининг тузалганлигини исбот қилган бўлиши талаб қилинар эди.

1994 йил 22 сентябрда қабул қилинган амалдаги Жиноят кодексига эса маҳкум ўзининг тузалганлигини исбот қилганлиги талаби қўйилмай, қонунда муайян шартлар назарда тутилганки, бу шартларнинг мавжудлигининг ўзи шахснинг жазодан муддатидан илгари шартли равишда озод қилиш учун асос бўлади. Жазони ўташдан муддатидан илгари шартли равишда озод қилиш учун ЖК 89-моддасининг биринчи қисмида назарда тутилган жазо турларини ўташнинг ўрнатилган тартиб-қоида, талабларини бажарганлиги ва меҳнатга ёки ўқишга ҳалол муносабатда бўлганлиги етарлидир. Жиноят содир қилиш пайтида ўн саккиз ёшга тўлмаган шахсларни жазони ўташдан муддатидан илгари шартли равишда озод қилиш учун фақат озодликдан маҳрум қилиш, озодликни чеклаш ва ахлоқ тузатиш ишларини ўтаётганларга нисбатан қўлланиб, жазодан муддатидан илгари шартли равишда озод қилиш учун қуйидагилар асос бўлади:

- 1) ўрнатилган тартиб-қоидалар талабларини бажарганлиги;
- 2) шу жазоларни ўташ вақтида меҳнатга ёки ўқишга ҳалол муносабатда бўлганлиги;
- 3) жазонинг қонунда кўрсатилган қисмини ўтаб бўлганлиги.

Ушбу шартларнинг барчаси бир вақтда мавжуд бўлишигина шахсни жазодан муддатидан илгари шартли равишда озод қилиш учун асос бўлади.

Ушбу шартларнинг бирортасининг бўлмаслиги жазодан муддатидан илгари шартли равишда озод қилишни истисно қилади. Жазодан муддатидан илгари шартли озод қилиш тартиби Ўзбекистон Республикаси ЖКнинг 536-моддасида белгиланган бўлиб, жазони ижро этиш муассасаси маъмуриятининг тақдимномасига ёки маҳкумнинг, унинг ҳимоячисининг илтимосномасига биноан судья томонидан қўлланилади. Ўн саккиз ёшга тўлмасдан жиноят содир қилган шахсларга нисбатан жазони ижро этиш муассасаси маъмурияти ва Болалар масалалари бўйича миллий комиссиянинг биргаликда берган тақдимномасига биноан ёхуд маҳкумнинг, унинг ҳимоячисининг илтимосномасига асосан судья томонидан қўлланади.

Жазони ўташдан муддатидан илгари шартли озод қилишнинг асосларидан бири суд томонидан тайинланган жазо муддатини қонунда кўрсатилган қисмининг ўтаб бўлганлигидир. ЖК 89-моддасининг учинчи қисмида белгиланишига кўра, маҳкум жазонинг қуйидаги қисмини ҳақиқатда ўтаб бўлган бўлиши керак: а) ижтимоий хавфи катта бўлмаган ёки унча оғир бўлмаган жинояти учун суд тайинлаган жазо муддатининг камида тўртдан бир қисмини; б) оғир жинояти учун, шунингдек қасддан содир этган жинояти учун жазо муддатининг учдан бир қисмини; в) ўта оғир жиноят учун, шунингдек

қасддан содир этган жинояти учун, агар шахс илгари қасддан содир этилган жиноят учун озодликдан маҳрум этишга ҳукм қилинган бўлса, тайинланган жазо муддатининг камида ярмини ҳақиқатда ўтаб бўлганидан кейин қўлланилади.

Ўзбекистон Республикасининг жиноий жазоларни либераллаштирилиши муносабати билан Ўзбекистон Республикасининг Жиноят, жиноят-процессуал кодекслари ҳамда маъмурий жавобгарлик тўғридаги кодексга ўзгартиришлар ва қўшимчалар киритиш ҳақидаги қонунига билан Жиноят кодексининг 73 ва 89-моддаларига ҳам ўзгартиришлар киритилди. Ушбу ўзгартиришлар киритилгунча жазодан муддатидан илгари шартли озод қилишга асос бўладиган жазонинг ўталмаган қисми анча муддатга кўп эди. Жумладан, жиноят содир қилиш пайтида вояга етмаганларга нисбатан учдан бир қисмини, ярмини, учдан икки қисмини ўтаб бўлганлиги талаб қилинар эди. Жиноят кодексининг 73 ва 89-моддаларига киритилган ўзгартиришлар тузалиш йўлига ўтиб олган шахсларнинг суд томонидан тайинланган жазони анча кам қисмини ўташи билан жазодан муддатидан илгари шартли озод қилиш имконияти вужудга келди.

Амалдаги ЖКнинг 73-моддасида маҳкумнинг қатъий тузалганлиги талаб қилинмай, ушбу модданинг иккинчи ва учинчи қисмида назарда тутилган асосларнинг бўлиши етарлидир. Аммо жазодан муддатидан илгари шартли равишда озод қилиш вақтида бу шахслар бирон-бир мажбуриятлар юклатилиши ёки ҳуқуқий ҳолатини чекловчи бирон-бир ҳуқуқдан маҳрум қилиниши мумкинлиги ЖКда назарда тутилмаган. Муддатидан илгари шартли равишда озод қилинган шахслар агар янги жиноят содир қилмасалар, ҳар қандай ҳуқуқбузарликлари учун умумий асосларда жавобгарликка тортилади (интизомий, маъмурий).

Россия Федерацияси Жиноят кодексининг 93-моддасида вояга етмаганларни жазони ўташдан шартли равишда озод қилиш учун махсус шартларни белгилашни назарда тутлади. Бу вояга етмаганларнинг жиноий жавобгарлик қоидаларини белгилашга индивидуал ёндашиш билан боғлиқ. Ушбу муддатларни белгилашда халқаро стандартлардан келиб чиқиб энг оптимал муддатларни белгилаганлиги айрим олимлар томонидан эътироф этилади [8]. Пекин қоидалари қуйидагиларни тавсия қилади, “тегишли органлар жазони ижро этиш муассасасидан шартли равишда озод қилишни иложи борича кенгроқ ва иложи борича тезроқ қўллашлари керак” [9].

Мустақил Давлатлар Ҳамдўстлигига кирувчи айрим мамлакатлар ЖКларида муддатидан илгари жазодан шартли равишда озод қилинган шахслар хулқини назорат қилувчи махсус органлар ташкил этилган. Муддатидан илгари шартли равишда озод қилиш вақтида суд маҳкумга муайян мажбуриятларни юклайди. Жазодан муддатидан илгари шартли равишда озод қилинган шахс суд томонидан юклатилган бу мажбуриятларни бажармаса ёки жамоат тартибини бузганлик учун шартли ҳукм қилинганга маъмурий жазо қўлланилган бўлса, шартли озод қилинганни назорат қилиш юклатилган орган тақдимномаси билан суд шартли озод қилишни бекор қилиб, жазони ҳақиқатда ўташ учун юборилади.

Ўзбекистон Жиноят кодексига эса бундай қоидалар назарда тутилмаган. Ўзбекистон Жиноят кодексига ҳам ана шунга ўхшаш нормаларни назарда тутилиши фойдадан ҳоли бўлмас эди. Чунки, узоқ муддат озодликдан маҳрум бўлиш шароитида сақланган шахс ўзининг олдинги меҳнат жойидан, ҳатто айримлари оиласидан маҳрум бўлган, ўз ҳунарини ёки билимини эсдан чиқарган маҳкум жазони ўташи мобайнида жамиятда жиддий ўзгаришлар содир бўлган бўлиши мумкин. Бозор иқтисодиёти тизими шароитида зиддиятларнинг чуқурлашганлиги, ишсизликнинг юқорилиги, судланган шахсларнинг иш топишидаги қийинчиликлар ва ҳоказолар муддатидан илгари шартли равишда жазодан озод қилинган шахслар олдида жиддий муаммоларни келтириб чиқариши, шахс эса бу муаммоларни ўзи мустақил равишда ҳал қила олмай қолиши, натижада яна жиноят йўлига ўтиб қолиши мумкин. Собиқ иттифоқ даврида муддатидан илгари жазодан шартли озод қилинганлар юзасидан туман ижроия қўмиталари қошида ташкил этиладиган кузатув комиссиялари назорат олиб борар эди.

Ҳозирги кунда бундай комиссия тамоман ўз фаолиятини тўхтатган. Болалар масалалари бўйича миллий комиссияларнинг ишлари ҳам қоникарли эмас. Амалдаги ЖКнинг 89-моддасидаги шахсни жазодан муддатидан илгари шартли озод қилиш учун ўзининг тузалганлигини исбот қилиши талаб этилмас экан, демак уни тарбиялаш жараёни жазодан шартли равишда озод қилинган муддат мобайнида давом эттирилади. Аммо қонунда кимлар ёки қайси орган улар билан тарбиявий ишлар олиб бориши, ишда, ўқишда, турмушдаги муаммоларни ҳал қилишда ким ёрдам беради, деган савол очиқ қолган. Жазодан муддатидан илгари шартли озод қилинган шахс бирон-бир шарт қўйилмасдан жазонинг қолган қисмини ўташдан тўла озод қилинади. Суд шахсни муддатидан илгари шартли равишда жазодан озод қилишда, шахснинг жазодан озод этилганидан кейинги яшаш шароити, оилавий аҳволи, яқин қариндош-уруғларининг ёрдами ва муносабати, ишга ёки ўқишга жойлашиш имкониятларини ҳам ҳисобга олиши керак.

Шартли равишда жазодан озод қилишда вояга етмаган шахсларга муайян мажбуриятларни белгилашда судлар боланинг шахсий хусусиятларидан келиб чиқиб, содир этган жинояти оқибатларининг табиати ва оғирлиги, оилавий аҳволи, ижтимоий муносабатлар доираси, унга билдирилган ишончни англашини [10] ҳисобга олиши муҳим саналади. Судлар қонунда назарда тутилмаган асосларни сабаб қилиб, масалан, жазонинг енгиллиги, жазони ўталган қисми қонунда белгиланган муддат талабига тўғри келса-да, унинг оз қисмини ўтаганлиги, жазони ўташ (тарбия) колониясида оз вақт бўлганлигини важ қилиб шартли озод қилиш тўғрисидаги тақдимномани қабул қилишни рад қилишга ҳақли эмас. Жазодан муддатидан илгари шартли озод қилиш тўғрисидаги тақдимномани кўриб чиқишга мажбур.

Шартли озод қилишга асослар етарли бўлмасагина, асослар етарли бўлгунча ишни қайтариш мумкин. Ўзбекистон Республикаси Жиноят-ижроия кодексининг 164-моддасида белгиланишича, маъмурият маҳкуми жазодан муддатидан илгари шартли озод қилишга тақдим этишни рад қилса, маҳкум ёки унинг адвокати судга тегишли илтимоснома билан мурожаат этишга ҳақли. Суд жазодан муддатидан илгари шартли озод қилишни рад этган тақдирда, бу ҳақда ажрим чиққан кундан бошлаб камида олти ой ўтганидан кейин тақдимнома такроран берилиши ёки илтимоснома такроран берилиши мумкин. Жазодан муддатидан илгари шартли озод қилишни қўллаш вақтида жиноят содир этилган вақтда амалда бўлган жазодан шартли озод қилиш тўғрисида қонунни эмас, балки жазодан муддатидан илгари шартли равишда озод қилиш тўғрисидаги ишни кўриш вақтида амалда бўлган қонун қўлланади. Суд шахсни Ўзбекистон Республикаси ЖКнинг 89-моддаси асосида жазодан муддатидан илгари шартли озод қилишни қўллаш вақтида жазонинг қолган қисмини шартли ҳукм қилиш, ёки унинг қолган қисмини қисқартиришга ҳақли эмас. Суд ё жазодан муддатидан илгари шартли озод қилади ёки бундай озод қилишни рад этади, фақат тегишли ҳужжатлар олингунча бу ишни кўришни кечиктириши мумкин. Муддатидан илгари шартли равишда жазодан озод қилишда шахсга нисбатан синов муддати белгиламайди, жазонинг қолган қисмининг ўзи синов муддати ҳисобланади.

Ўзбекистон Республикаси ЖК 89-моддасининг тўртинчи қисмида белгиланишига кўра, жазони ўташдан муддатидан илгари шартли озод қилинган шахс, жазонинг ўталмай қолган қисми мобайнида қасддан янги жиноят содир этса, суд унга нисбатан Ўзбекистон Республикаси ЖКнинг 60 ва 86-моддасида белгиланган тартибда жазо тайинлайди. Бунда кейинги қасддан қилган жинояти учун тайинланган жазо муддатига олдинги ҳукм бўйича жазонинг ўталмай қолган қисмини тўла ёки қисман қўшиб бир неча ҳукмлар юзасидан қатъий жазо тайинлайди. Бунда қонун мазмунига кўра, олдинги жинояти қасддан ёки эҳтиётсизликдан содир этилганлигининг аҳамияти йўқ. Аммо жазодан муддатидан илгари шартли озод қилинган шахс эҳтиётсизликдан жиноят содир қилса, фақат эҳтиётсизликдан қилган жинояти учун тайинланган жазони ўтайверади. Олдинги жинояти учун муддатидан илгари озод қилинган шартли муддат эса эҳтиётсизликдан қилган жинояти учун тайинланган жазо ўташ муддати мобайнида давом этаверади.

Муддатидан илгари шартли озод қилиш жуда кенг доирадаги маҳкумларга қўлланади ва қўллаш мумкин бўлмаган шахслар доираси чекланган. Ўзбекистон Республикаси ЖКнинг 73-моддаси тўртинчи қисмида жазодан муддатидан илгари шартли равишда озод қилишни қўлланиши мумкин бўлмаган шахслар доираси берилган. Бу қоида 89-моддада алоҳида кўрсатилмаган, вояга етмаган шахс 73-моддадаги қўллаш мумкин бўлмаган жиноятларни содир этган тақдирда ҳам 89-модда асосида жазодан муддатидан илгари шартли озод бўлиши мумкин.

Вояга етмаганларни жазони ўташдан муддатидан олдин шартли равишда озод қилиш жазодан озод қилишни тартибга солувчи айрим умумий қоидаларни қисман чеклаш билан боғлиқ хусусиятларга эга.

Жазодан шартли равишда озод қилиш қуйидаги хусусиятга эга:

- 1) шахсни ижтимоий ҳаётга мослашишига имкон беради;
- 2) қайта жиноят содир қилмаслиги учун назорат қилинишини таъминлайди;
- 3) жазони ўташ муассасасидаги салбий таъсирни йўқотади.

Вояга етмаганлар учун Жиноят кодексининг 89-моддасида назарда тутилган жазони ўташдан муддатидан илгари шартли равишда озод қилиш катталарга нисбатан қўлланиладиган муддатидан илгари шартли озод қилиш (ЖК 73-м.) билан кўп жиҳатдан ўхшашдир. Айни пайтда, қонунда инсонпарварлик принципига мувофиқ, 18 ёшга тўлмай жиноят содир этган шахсларни муддатидан илгари озод қилиш учун имтиёзли шартлар белгиланган. Бошқача қилиб айтганда, Жиноят кодексининг 89-моддасида, ўн саккиз ёшга тўлмасдан жиноят содир этган шахсларга нисбатан қўлланиладиган жазони ўташдан муддатидан илгари шартли озод қилиш хусусида гап боради. Ушбу модда қоидалари жазони ўташдан муддатидан илгари шартли равишда озод қилишнинг умумий масалаларини тартибга соладиган ЖКнинг 73-моддасига нисбатан махсус норма сифатида кўрилиши мақсадга мувофиқ саналади. Жиноят кодексининг 89-моддасига мувофиқ, жазони ўташдан шартли равишда муддатдан илгари озод қилишни қўллаш учун қуйидагилар асос бўлади:

1) жиноятни вояга етмаган ёшда содир этган бўлса ва жинояти учун жазони ўтаётган бўлса (ушбу қоида шуни англатадики, содир этилган қилмиши учун жазони ўтаётган ўн саккиз ёшга етмаган шахсларгагина нисбатан қўлланилади. Жазони ўташдан муддатидан илгари шартли равишда озод қилиш вақтида вояга етганлик факти аҳамиятга эга эмас);

2) жиноят содир этганлик учун озодликдан маҳрум қилишга, озодликни чеклаш ёки ахлоқ тузатиш ишларига ҳукм қилинган бўлса;

3) маҳкум тайинланган жазонинг энг кам зарур муддатини ўтаган бўлса (бу муддатлар 89-моддада берилган бўлиб, катталар учун белгиланган муддатлардан фарқ қилади);

4) маҳкум тайинланган тартибга риоя қилаётган бўлса, унинг тузалаётганлигини тасдиқловчи меҳнатга ёки ўқишга виждонан муносабати тўғрисида факт мавжуд бўлса (ўқишга ва меҳнатга ҳалол муносабати уни муддатидан олдин шартли равишда жазодан жазодан озод қилишда ҳал қилувчи аҳамиятга эга. Виждонан муносабатда бўлиши фақат жазони ўташдан муддатидан илгари шартли равишда озод қилиш масаласи кўриб чиқиладиган вақтда эмас, балки белгиланган жазони ўташ муддати мобайнида ўзгарганидан гувоҳлик бериши керак).

Жазони ўташдан муддатидан илгари шартли равишда озод қилиш суд шахсининг ахлоқан тузалишига ва мажбурлов чоралари билан ахлоқ тузатиш таъсири кўрсатиш зарур эмаслигига ишонч ҳосил қилган тақдирда қўлланилиши мумкин [11]. Шахсда бундай тузалиш юз бераётганидан унинг озодликдан маҳрум қилиш ёки ахлоқ тузатиш ишларини ўташнинг белгиланган режими талабларини бажараётганлиги ва меҳнат ёки ўқишга виждонан муносабатда бўлаётганлиги далолат бериши мумкин [12].

М.Х.Рустамбаевнинг тушунтиришларига кўра, режим деганда, 89-модда маъносига кўра, жазони ўташ ва ижро этиш тартиби тушунилади. Режим маҳкумнинг ўзгаришида асосий воситалардан бири ҳисобланади. Умумий қоидага кўра, меҳнатга ҳалол муносабат бу – маҳкумлар меҳнатга жалб қилиниб, ўзига юклатилган меҳнат вазифасини ва белгиланган нормани муттасил, ситқидилдан, ҳалол бажариб келаётганлиги унинг

ҳалол меҳнат йўлига ўтиб олганлигини кўрсатувчи мезон ҳисобланади.

М.Х. Рустамбаевнинг фикрига кўра, меҳнатга ҳалол муносабатда бўлиш озодликдан маҳрум қилиш, озодликни чеклаш ва ахлоқ тузатиш ишлари тариқасидаги жазо тайинланганда алоҳида аҳамият касб этиши мумкин. Ушбу таърифни ЖКнинг 89-моддасига мослаштирадиган бўлсак, меҳнатга ёки ўқишга ҳалол муносабат деганда, вояга етмаганнинг ҳалол меҳнат қилиши ва ўқишга ҳалоллик билан муносабатда бўлганлиги, фақатгина маълумот олиш учун ўқишга бўлган муносабатигина эмас, балки хунар-техника билим юртида ўқиши ва ўз малакасини ошириши ҳам назарда тутилади. Вояга етмаган шахсларнинг ўқишга ва меҳнатга ҳалол муносабати уни муддатидан олдин шартли равишда жазодан озод қилишда энг асосий ҳал қилувчи аҳамиятга эга бўлган омиллардан биридир. Бундан ташқари, ушбу институтни қўллаш мобайнида ҳукм қилинган шахсларнинг виждонан муносабатда бўлиши фақат жазони ўташдан муддатидан илгари шартли равишда озод қилиш масаласи кўриб чиқиладиган вақтда эмас, балки белгиланган жазони ўташ муддати мобайнида ўзгарганидан гувоҳлик бериши керак. Юқорида келтирилган асосларга қўшимча сифатида қуйидаги асослар ва характерлар маҳкумда қўзғатилганда ҳам мазкур институтни унга нисбатан қўллаш мақсадга мувофиқ ҳисобланади. Масалан, жиноят натижасида жабрланувчига етказилган зарарни тезроқ қоплаш учун ҳаракат қилиши, ўзининг айбини тан олганлиги, жазони ўтаб бўлганидан кейин тўғри ҳаёт бошлашга ва жинорий ўтмишдан қутилишга ҳаракат қилганлигига ҳам эътибор қаратиш лозим.

Шу ўринда статистик маълумотларни кўриб чиқиш вазиятни ойдинлаштиради. Жиноят содир этган шахсларнинг жазони ўташдан муддатидан илгари шартли равишда озод қилишни қўлланганлик ҳолати бўйича статистик маълумотлар шуни кўрсатмоқдаки, 2018 йилда 80 нафар, 2019 йилда 98 нафар, 2020 йилда 133 нафар, 2021 йилда 236 нафар, 2022 йилда эса 378 нафар шахсга нисбатан қўлланилган. Мазкур кўрсаткич жами вояга етмасдан жиноят содир этган шахслар – 2018 йилда 1008 нафар, 2019 йилда 677 нафар, 2020 йилда 728 нафар, 2021 йилда 1688 нафар, 2022 йилда эса 1947 нафарни ташкил этмоқда. Вояга етмаган шахсларнинг жазони ўташдан муддатидан илгари шартли равишда озод қилишни суд ушбу турдаги жазо қўллашнинг асослари ва шартлари биргаликда мавжуд бўлгандагина амалга ошириши мумкин. Маҳкумнинг жазони ўташдан муддатидан илгари шартли озод қилиш кўриб чиқиладиган модда қоидалари бўйича, фақат қуйидаги шартларга риоя қилинган ҳолда амалга оширилиши мумкин:

вояга етмаган ёшда содир қилган жинояти учун жазо ўтаётган бўлса;

ахлоқ тузатиш ишлари, озодликни чеклаш ёки озодликдан маҳрум қилишга ҳукм этилган маҳкум унга тайинланган тартибга риоя қилса;

унинг тузалаётгани тўғрисида гувоҳлик берувчи меҳнатга ёки ўқишга виждонан муносабатда бўлса;

маҳкум 89-модданинг учинчи қисмида белгиланган содир этган қилмишининг оғирлигига қараб тайинланган жазонинг энг кам зарур муддатини ўтаган бўлса.

Жазодан муддатидан илгари шартли озод қилиш ўн саккиз ёшга тўлмай жиноят содир этган шахсларга нисбатан жазони ижро этиш муассасаси маъмурияти ва Болалар масалалари бўйича миллий комиссиянинг биргаликдаги тақдимномасига биноан ёхуд маҳкумнинг, унинг ҳимоячисининг илтимосномасига асосан судья томонидан қўлланилади. Қўшимча маълумот сифатида келтириш жоизки, жазони ўташдан муддатидан илгари шартли равишда озод қилиш тўғрисидаги тақдимнома рад этилганда янги тақдимнома биринчи тақдимнома тақдим этилгандан кейин 6 ой ўтгандан сўнг тақдим этилиши мумкин. Бу муддат ҳам вояга етмаганлар учун қисқартирилиши мақсадга мувофиқ, чунки умумий асослардаги муддат бу катталар учун ҳисобланади ва вояга етмаган учун эса икки баробар қисқартирилиши боланинг эртароқ жазодан озод бўлишига ва ижтимоий ҳаётга қайтишига хисса қўшади.

Вояга етмаганларнинг жазони ўташдан шартли равишда муддатидан олдин озод қилишнинг хусусиятларини мисол сифатида жиноят ишлари бўйича Зангиота туман судининг ажрими мисолида кўриш мумкин. Ажримда суд маҳкум А.Инамованинг

илтимосномасини муҳокама қилиб, маҳкумнинг ўталмай қолган жазодан муддатидан илгари шартли равишда озод қилиш ҳақидаги илтимосини, Тошкент махсус прокурори ёрдамчиси ва колония бошлиғининг илтимосномани қаноатлантириш ҳақидаги фикрларини тинглаб, маҳкум А.Инамовани ўрнатилган тартиб-қоида талабларини бажариб, меҳнатга ҳалол муносабатда бўлиб, суд тайинлаган жазо муддатининг тегишли қисмини ўтаганлигини ва колония маъмурияти томонидан ижобий тавсифланганлигини инобатга олиб, илтимосномани қаноатлантириб, маҳкум А.Инамованинг ўталмай қолган озодликдан маҳрум қилиш жазосидан муддатидан илгари шарли равишда озод қилиш лозим деб ҳисоблайди. Мазкур ҳолатлар шахснинг тузалганлигидан далолат беради. Айрим ажримларда маҳкумга нисбатан интизомий жазо чораси қўлланилмаганлиги, рағбатлантириш чораси қўлланилганлиги ҳам асос сифатида келтирилган. Қирғизистон ЖК 88-моддасида шартли равишда озод қилиш маҳкумга қуйидаги барча шартлар бажарилган тақдирда қўлланилади:

- 1) тузалиш ва қайта ижтимоийлаштиришнинг ижобий натижаларига эришган;
- 2) жиноят натижасида етказилган зарарнинг камида ярмини қоплаган;
- 3) интизомий жазога тортилмаган;
- 4) жазони ўташ пайтида меҳнатга ва ўқишга виждонан муносабатда бўлган;
- 5) алкоголизм, гиёҳвандлик, психотроп ёки токсик гиёҳвандликдан даволанган бўлиши талаб этилади.

Мазкур кодексда 90-моддаси Жазони ўташдан муддатидан олдин шартли равишда озод қилишда синов муддатини тайинлаш деб номланган бўлиб, унга кўра суд жазони ўташдан муддатидан олдин шартли равишда озод қилинган шахсга жазо муддатининг ўталмаган қисми доирасида, лекин уч йилдан ортиқ бўлмаган синов муддатини тайинлайди. Суд пробацция органи томонидан амалга ошириладиган синов муддати давомида шартли равишда муддатидан олдин озод қилинганларни назорат қилиш тўғрисида қарор қабул қилади.

Маҳкумни назорат қилишда суд синов муддати давомида унга назорат талабларини кўяди. Агар маҳкум синов муддати давомида ўзига юкланган белгиланган назорат талаблари ва мажбуриятларига риоя қилмаса, суд пробацция органининг тақдимномасига асосан шартли равишда озод қилишни бекор қилиш ва унга тайинланган жазонинг қолган қисмини ижро этиш тўғрисида қарор қабул қилиши мумкин. Эътиборга молик жиҳати пробацция хизмати томонидан шахснинг янги жиноят содир этишининг олдини олиш, унинг жамиятга мослашишига, назорат талабларига бўйсунушига ёрдам берадиган масъул ташкилот ва ходимлар фаолият юритади.

Белоруссия Жиноят кодексига (119-модда) ўн саккиз ёшга тўлмаган маҳкумга нисбатан жазодан муддатидан илгари шартли равишда озод қилиш нормаси қўлланилаётганда суд маҳкумга нисбатан бажарилиши шарт бўлган бир қатор мажбуриятларни юклаши мумкинлиги белгиланган бўлиб, агарда жазони ўташдан муддатидан илгари шартли озод қилинган шахс томонидан ўталмаган жазо муддати давомида унга юкланган мажбуриятларни бажармаса ёки бир неча бор жамоат тартибини бузган бўлса, суд унинг хулқи устидан назорат олиб боровчи орган тақдимномасига биноан жазони ўташдан муддатидан илгари шартли озод қилишни бекор қилиши мумкинлиги мустаҳкамланган.

Шу каби қоидалар Литва (94-модда) ва Қозоғистон (86-модда) давлатлари жиноят кодексларида мавжуд. Мазкур талабнинг қўйилиши вояга етмаганни ижобий хулқ-атворини рағбатлантириш ва салбий хулқ-атвор эса қўлланилган имкониятдан маҳрум этишини тушуниб етишига ва тезроқ тузалиш йўлига ўтишига хизмат қилади. Ҳозирги кунда 89-модда қўлланилганда вояга етмаган шахс ҳеч қандай шартсиз озод этилади. Бу эса ижобий натижа бериши қийин жараён саналади ва унинг хулқи устидан назорат олиб боровчи органларнинг фаолияти самарадорлини ҳам тушириб юборади.

Фикримизча, жазони ўташдан муддатидан олдин шартли равишда озод қилишни қўллаш билан боғлиқ бўлган англашилмовчилик ҳолатлари мавжуд бўлиб, хусусан, судлар томонидан қонунда кўрсатилмаган сабабларга кўра (масалан, тайинланган жазонинг енгиллиги, жазони ижро этиш юзасидан муассасада кам вақт бўлганлиги ва бошқалар)

жазони ўташдан муддатидан илгари озод қилишни рад қилиш ҳолатлари мавжуд. Лекин шу вазиятларда ўзининг ўзгарганлигини исботлаган маҳкумларни жазони ўташдан муддатидан илгари шартли озод қилишни рад қилиш ҳоллари бўлмаслиги керак. Бошқача талқин қилинганда, маҳкумнинг тузалганлиги тўғрисида исботловчи ҳолатлар бўлганда уни асоссиз равишда жазони ўташдан озод қилиш масаласини ҳал қилишни рад этиш мумкин эмас. Жазони ўташдан муддатидан илгари шартли равишда озод қилиш қўлланилган шахс жазонинг ўталмаган қисми мобайнида қасддан янги жиноят содир этса, бир неча ҳукм юзасидан (Жиноят кодекси 60-модда) ва 86-моддада белгиланган вояга етмаганларга жазо тайинлашнинг умумий қоидаларига асосланган ҳолда жазога тортилади. Амалдаги Кодексда вояга етмаган маҳкум жазодан шартли равишда озод қилинган тақдирда унинг хулқи устидан назорат олиб бориш тартиби белгиланмаган бўлиб, ушбу бўшлиқни бартараф этиш мақсадида ювенал пробацция хизматини ўрнатиш ва мазкур институтни такомиллаштириш таклиф қилинмоқда. Мисол учун, 2022 йил октябрь ойининг 19 куни жиноят ишлари бўйича Зангиота туман суди томонидан Маҳкум А.Инамовага жазодан муддатидан илгари шартли озод этилган шахс жазонинг ўталмаган қисми мобайнида янги жиноят содир этса, унга ЖКнинг 60-моддасига асосан жазо тайинланиши тушунтирилсин, деб ажримда фақат мазкур шарт белгиланган.

ЖК 90-моддасини қўллашда шахс олдига маълум шартлар қўйилади ва пробацция хизмати назорати ўрнатилади. Мисол учун, 2022 йил декабрь ойининг 16 куни жиноят ишлари бўйича Зангиота туман суди томонидан Т. Қирғизовага жазо енгилроғи билан алмаштирилиб, қуйидаги шартлар ва талаблар қўйилган:

алкоголли маҳсулотлар ва гиёҳвандлик воситаларини истеъмол қилмаслик;
маҳкумларни назорат қилувчи органнинг розилигисиз яшаш жойини ўзгартирмаслик
каби қўшимча чеклашлар юклансин.

Жазони ижро этиш Т.Қирғизованинг яшаш жойи бўйича туман ИИБнинг Пробацция хизмати томонидан амалга оширилсин. Кўриниб турибдики, ажримда 89-моддани қўллашда пробацция ўрнатилмаган, 90-моддани қўллашда эса пробацция назорати ўрнатилади.

Ушбу бўшлиқни бартараф этиш мақсадида пробацция институти жорий қилиш, хусусан, ушбу институтнинг имкониятлари орқали жазодан шартли равишда озод қилинган вояга етмаган маҳкумларга қўшимча мажбурият, тақиқ ва чекловлар ўрнатиш орқали унинг хулқи устидан назорат белгиланиб, тузалиш йўлига ўтишга ва жамиятда ўз ўрнини топишга қаратилган таъсирли ва самарали механизм яратиш, шу билан бирга, пробацция хизмати жазодан шартли равишда озод қилинган вояга етмаган маҳкум томонидан барча тақиқ ва мажбуриятларни бажариб, ўзининг хулқи билан тузалиш йўлига ўтганлигини исботласа, суд томонидан ушбу чекловларнинг айримлари ёки барчаси олиб ташланиши ёхуд унинг акси янги мажбуриятлар юкланиши мумкин.

Башарти жазодан шартли равишда озод қилинган вояга етмаган маҳкум томонидан ўрнатилган чеклов ватақиқлар бажарилмаса, суд томонидан жазони ўташдан муддатидан илгари шартли озод қилиш бекор қилиши ва ўталмаган жазо муддатини ўташ ҳақида ажрим чиқариши мумкин.

Бундай ёндашув моддий қонундаги одиллик ва инсонпарварлик тамойилларига асосланган бўлиб, жазони ўташдан муддатидан илгари шартли озод қилинган вояга етмаган маҳкумларни тузалиш йўлига ўтишга чорлаб, уларни амалдаги қонунларга итоаткорлик руҳида бўлишни тарбиялайди.

АҚШлик Кетлин Миднинг фикрига кўра [13], АҚШда вояга етмаганларни жазодан озод қилиш институтининг ҳозирги ҳолати турли штатларда унга нисбатан ёндашувларнинг турлича эканлигини кўрсатади. Айрим штатларда ювенал юстиция мустақил фаолият кўрсатади, ижтимоий хизматлар томонидан бошқарилади (Ижтимоий хизмат Агентлиги, Оила ва болалар билан ишловчи хизмат), шунингдек пробацция хизматлари фаолият юритади. Ўсмирлар ҳуқуқбузарлик содир этишса, ювенал судларга жалб этилади ёки уларга нисбатан маълум бир ҳуқуқбузарлик билан боғлиқ ҳолатни

норасмий кўриб чиқиш қўлланилади ёки уларнинг бирор-бир хобби ёхуд машғулотга қизиқишини уйғотувчи турар-жой бўйича ўсмирлар билан ишлашни назарда тутувчи реабилитацион программалар (дастурлар)дан фойдаланилади. Булардан ташқари, бир нечта штатларда пробация хизмати томонидан ишлаб чиқиладиган ҳамда судья томонидан тасдиқланадиган вояга етмаган ҳуқуқбузар билан ишлаш бўйича индивидуал режани назарда тутадиган ҳакамлар иштирокидаги вояга етмаганлар ишлари бўйича алоҳида судлар учрайди [14].

Пекин қоидалари вояга етмаганларга ҳуқуқий таъсир кўрсатиш бўйича кенг чора-тадбирларни кўзда тутди. Жумладан, Пекин қоидаларининг 18.1 бандида таъкидланишича: “Имкон қадар кўпроқ мослашувчанликни таъминлаш ва имкон қадар ахлоқни тузатиш муассасаларига жойлаштиришдан сақланиш мақсадида ваколатли ҳокимият органи ишни кўриб чиқишда кенг қўламли таъсир чораларини қўллаш имкониятига эга бўлиши керак. Бир-бири билан бириктириб қўлланилиши мумкин бўлган бундай чоралар қуйидагилардан иборат: а) васийлик, раҳбарлик ва назорат тўғрисидаги қарор; б) пробация; в) жамият фаровонлиги учун ишлаш тўғрисидаги қарорлар; г) гуруҳ таркибида психотерапияда иштирок этиш ва бошқа шу каби тадбирлар тўғрисидаги қарорлар; д) яшаш жойига тарбия учун бериш ва бошқа хил тарбиявий чоралар тўғрисидаги қарорлар” [15] ва б.

Республикада вояга етмаган ҳуқуқбузар билан жабрланувчини яраштиришга кўмаклашишга, жазодан озод қилинган вояга етмаганларни жамоатчилик томонидан назорат қилишга қаратилган махсус дастурлар мавжуд эмас, ваҳоланки Пекин қоидаларининг 11.4 бандида уларнинг зарурлиги уқтириб ўтилган: “Вояга етмаган болалар ишини кўриб чиқишнинг дискрецион мазмунини таъминлашга кўмаклашиш мақсадида жамоа доирасида вақтинча назорат қилиш ва бошқариб туришни, жабрланувчининг реституцияси ва компенсациясини кўзда тутувчи муайян дастурларни амалга ошириш зарур”.

Давлат органлари кўпинча ҳуқуқбузарликлар профилактикасини фақат ҳуқуқ-тартибот органларининг вазифаси деб билади ва шу сабабли ушбу ишга етарли даражада эътибор қаратмайди.

Жазодан шартли равишда озод қилиш институтининг пайдо бўлиши жазони ўташ, биринчи навбатда, инсонпарварлик ва адолат принципларини амалга ошириш билан боғлиқ. Бу институтнинг мавжудлиги, жиноят содир этган шахсларни ахлоқан тузалиши ва жазодан озод бўлишига барвақт имконият беради.

Хулоса қилиб айтиш мумкинки, жазони ўташдан муддатидан илгари шартли равишда озод қилиш институти тузалиш йўлига ўтган шахснинг ўталмаган жазосидан давлат томонидан кечиш, бир тарафдан инсонпарварлик принципининг амалдаги ифодаси бўлса, иккинчи томондан жиноят содир этган шахснинг тезроқ тузалиш йўлига ўтишга ҳаракат қилишга ундайди. Шартли озод қилинган шахс билан махсус вояга етмаганлар бўйича пробация органининг ишлаши боланинг келажакда ўз йўлини топиб кетишига, қайта жиноят содир содир этишини олдини олишга хизмат қилади. Жазодан шартли озод қилинган шахс суд томонидан ўрнатилган шартларга амал қилишини, у нафақат жиноят содир этганда шартлилик бекор бўлишини, балки ўрнатилган талабларга амал қилмаган тақдирда ҳам назорат қилувчи орган ташаббуси билан суд томонидан бекор бўлишини билиб маълум ҳаракатлардан ўзини тийиши суд унга юклатилган мажбурият ва тақиқларнинг ҳаммасини ёки бир қисмини олиб ташлаши ёки унинг зиммасига янги мажбурият ва тақиқлар юклаши ҳам мумкинлини билиши мазкур институтнинг самарадорлигини оширишга ва боланинг қайта жиноят содир этишининг олдини олишга хизмат қилади.

Иқтибослар/Сноски/References:

1. Вояга етмаганларга нисбатан одил судлов тўғрисидаги БМТнинг минимал стандарт қоидалари (“Пекин қоидалари”)/ 1985 йил 10 декабрдаги 40/33-сонли Резолюция билан қабул қилинган. URL: https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/beijing

[rules.shtml/](#)

2. Рустамбоев М.Х. Ўзбекистон Республикаси Жиноят ҳуқуқи курси. II том. Жазо тўғрисида таълимот. Дарслик. 2-нашр, тўлдирилган ва қайта ишланган. –Тошкент: Ўзбекистон Республикаси Миллий гвардияси Ҳарбий-техник институту, 2018. –Б. 225.

3. Хибина Н.Н. Условно-досрочное освобождение несовершеннолетних от отбывания наказания. Автореф. дис. ... канд.юрид.наук – Бишкек, Кыргызско-Российский Славянский университет Кыргызская государственная юридическая академия при Правительстве Кыргызской Республики 2011. –С.28// URL: <https://stepen.vak.kg/wp-content/uploads/2022/04/Avtoreferat-KHibina-N-1.pdf>

4. Otajonov A. A. Legal analysis of signs participation in the crime //Право и жизнь. – 2019. – №. 1. – С. 60-65.

5. Сычев Александр Алексеевич Понятие условно-досрочного освобождения от отбывания наказания // Вестник ВУиТ. 2010. №73. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/ponyatie-uslovno-dosrochnogo-osvobozhdeniya-ot-otbyvaniya-nakazaniyadosrochnogo-osvobozhdeniya-ot-otbyvaniya-nakazaniya> (д обращения: 26.06.2024).

6. Д.А.Щерба. Условно-досрочное освобождение от отбывания наказания: вопросы теории и практики. Автореф. дис. ... канд. юрид. наук -Владивосток: Дальневосточного юридического института МВД России, 2007. – 42 с. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/retsenziya-na-avtoreferat-kandidatskoy-dissertatsii-scherba-d-a-uslovno-dosrochnoe-osvobozhdenie-ot-otbyvaniya-nakazaniya>

7. Уголовный кодекс Российской Федерации от 13.06.1996 N 63-ФЗ (ред. от 12.06.2024) (с изм. и доп., вступ. в силу с 06.07.2024//URL: [https://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_10699/Caitlyn Meade. Juvenile Justice. 2015. URL: <https://doi.org/10.1002/9781118519639>. wbесрх234](https://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_10699/Caitlyn%20Meade.%20Juvenile%20Justice.%202015.%20URL%3A%20https%3A%2F%2Fdoi.org%2F10.1002%2F9781118519639)

8. Минимальные стандартные правила Организации Объединённых Наций, касающиеся отправления правосудия в отношении несовершеннолетних (Пекинские правила) Приняты резолюцией 40/33 Генеральной Ассамблеи ООН от 29 ноября 1985 года URL: <https://base.garant.ru/1305342/>

9. Малин П.М. Уголовно-правовые и уголовно-исполнительные проблемы условно-досрочного освобождения от отбывания наказания в виде лишения свободы. Автореф. дисс. кан. юр. наук. –Рязань 6 200. –С.9.//URL: <https://www.dissercat.com/content/ugolovno-pravovye-i-ugolovno-ispolnitelnye-problemy-uslovno-dosrochnogo-osvobozhdeniya-ot-ot>

10. Костылева О.В. Освобождение от наказания в связи с изменением обстановки: современные тенденции правоприменения// Библиотека криминалиста. Научный журнал. Москва, 2013. -№ 2. -С.284.5.

11. Морозова Ю.В. Условно-досрочного освобождения от отбывания наказания// Учебное пособие. Отдел научной информации и издательской деятельности Санкт-Петербургского юридического института (филиала) Университета прокуратуры Российской Федерации. Санкт-Петербург 2022 67 б// URL: https://www.procuror.spb.ru/izdaniya/2022_01_06.pdf

12. Рогова, Е. В. Уголовная ответственность несовершеннолетних: учебное пособие / Е. В. Рогова. – Иркутск : Иркутский юридический институт (филиал) Академии Генеральной прокуратуры Российской Федерации, 2017. – 111 с.//URL: <https://213.171.58>

13. Автономов А.С. Ювенальная юстиция: Уч. пособие М., 2009.// URL: <https://www.sworld.com.ua/index.php/legal-and-political-science-411/criminal-law-and-criminology-411/10932-411-0066>

14. Turabaeva Z. Conditional release of minors from serving the sentence //International Journal of Law And Criminology. – 2024. – Т. 4. – №. 02. – С. 18-25. URL: <https://theusajournals.com/index.php/ijlc/article/view/2441>;

15. Минимальные стандартные правила Организации Объединённых Наций, касающиеся отправления правосудия в отношении несовершеннолетних (Пекинские правила) Приняты резолюцией 40/33 Генеральной Ассамблеи ООН от 29 ноября 1985 года URL: <https://base.garant.ru/1305342/>;